

РОЗДІЛ III

ВПЛИВ ДЕГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОГО ПРОСТОРУ

3.1. Деглобалізація як сучасна течія прояву і вирішення економічних суперечностей глобалізації

Ще 1919 року відомий політичний діяч та вчений М. Грушевський у своїй праці «На порозі нової України» зазначав, що «українське життя повинно насамперед знайти себе, з'ясувати свої можливості, завдання й інтереси, брати для себе все, що може бути корисним»⁴¹⁵. Не вдаючись у цьому випадку до висновку, наскільки це вдалося Україні упродовж наступних після виходу цієї праці десятиліть (хоча і без глибоких екскурсів можна стверджувати про наявність багатьох невирішених проблем), очевидно, що пошук стійкої української суспільної системи залишається для України на порядку денному до сьогодні. Одна з причин цього вбачають у тому, «...що в Україні на початку 90-х років ХХ ст. вибір власного суспільного устрою з відповідними державними, політичними, військовими, соціальними структурами було здійснено суто механічно, без глибокого наукового аналізу власної історії, а також особливостей зародження та розвитку суспільств на прикладі інших країн з відповідним впровадженням їх досвіду. Крім того, не було враховано відомі теоретичні конструкції існуючих суспільних систем, з їх особливостями та інструментарієм, які пройшли випробовування часом...»⁴¹⁶.

Сучасні українські реалії, пов'язані з викликами пандемії COVID-19 та військової агресії росії, вимагають більш поглибленого аналізу вітчизняного суспільного розвитку за всією сукупністю його економічних, соціальних, демографічних, політичних та військових напрямів, ніж це було раніше та наприкінці останньої чверті другого десятиліття ХХІ ст. Відтак сьогодні завдання вибору власного вектору цивілізованого розвитку в Україні постає в ряду найактуальніших завдань забезпечення її подальшого збалансованого розвитку.

⁴¹⁵ Грушевський М. На порозі нової України. Гадка і мрії. Київ : Друкарня акціонерного товариства «Петро Барський у Києві», 1919. 128 с.

⁴¹⁶ Гордієнко Л. А. Фінансова політика соціальної сфери : монографія. Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2019. 394, [11] с.

Водночас методологічно важливо, на нашу думку, враховувати те, як зазначає відомий західний економіст А. Маршалл, що «...пояснення минулого і передбачення майбутнього – це не різні операції, а одна й та сама діяльність, здійснювана у різних напрямках: в одному випадку – від результату до причини, в іншому – від причини до результату»⁴¹⁷. У такому контексті та абстрагуючись від визначеної В. Козюком фундаментальної тенденції демократизації та становлення громадянського суспільства, з якими збіглася в часі ринкова трансформація в Україні та здійснюється економічна політика, основну увагу звернемо на іншу виокремлену цим автором фундаментальну тенденцію, а саме: глобалізацію, що, за його визначенням, «...все інтенсивніше змінює економічний, культурний та політичний ландшафт світу»⁴¹⁸, а в межах фінансового простору – особливо на феномен фінансової глобалізації. Останню визнають наслідком фінансової відкритості та однією із концептуальних засад пізнання процесів глобалізації загалом. З тим, щоб надалі визначитися з ефективністю заходів щодо предмета нашого дослідження, важливо звернутися до теоретичних підходів для всебічного з'ясування і визначення сутності глобалізації, щодо якої, як відомо, склалися різні бачення як у зарубіжних, так і у вітчизняних науковців. Наведемо окремі з них. Так, А. Джидденс відносить глобалізацію до комплексного явища, зазначаючи, що «глобалізація становить явище політичне, технологічне і культурне також, як і економічне»⁴¹⁹. Д. Гелд, поглиблюючи це визначення, зазначає, що «глобалізація може розглядатися як процес трансформації просторової організації суспільних відносин і всього світового господарства, що оцінюється в термінах екстенсивності, інтенсивності, швидкості і сили, генеруючий транснаціональні і міжрегіональні потоки, сітьовий розвиток і взаємодію; демонструючий новий образ влади»⁴²⁰.

Наближаючи певною мірою визначення глобалізації до практичного розуміння, К. Оман зазначає: «Глобалізація означає зростання, а точніше прискорення господарської діяльності, що знаходить відображення у зростаючому потоці реальних і віртуальних товарів та послуг, включаючи права власності, що переміщуються шляхом торгівлі

⁴¹⁷ Маршалл А. Принципи економічної науки : в 3-х т. Т. 3. 1993. С. 213.

⁴¹⁸ Козюк В. Монетарна політика в глобальних умовах. Тернопіль : Підручники і посібники, 2007. 192, [3] с.

⁴¹⁹ Giddens A. Reith Lectures 1999, Runaway World. Lecture 1.

⁴²⁰ Held d. et al. Global Transformations. Cambridge: Polity Press, 1999. С. 16.

та інвестицій, а також потоку людей, мігруючих між країнами. Цей потік ще більш форсується зняттям офіційних бар'єрів і технологічним прогресом, що особливо помітні у засобах сполучення і комунікацій»⁴²¹.

Критично важливим, з огляду на предмет нашого дослідження, є проникнення глобальних тенденцій у фінансову сферу, адже глобалізація захоплює насамперед фінансові ринки та потоки капіталів, здійснюючи потім свій вирішальний вплив на трансформації в інших сферах суспільства. Як зазначає О. Дзюблюк, основними чинниками процесу глобалізації фінансової сфери стали: зростання обсягів фінансових ресурсів ТНК і ТНБ, зростання інтенсивності транскордонних фінансових операцій, поява нових інструментів та механізмів міжнародних фінансових операцій, формування глобального фінансового ринку із перерозподілом значних обсягів фінансових ресурсів⁴²². На думку Ю. Коваленко, «фінансова глобалізація – це частина економічної глобалізації, що є процесом зростання залежності регіонів і країн світу через активізацію діяльності фінансових інститутів, збільшення операцій з фінансовими активами, а також широку дифузю інформаційних технологій». Вона визначається: 1) широкомасштабною лібералізацією валютних режимів; 2) розвитком фінансових потоків й операцій на світових фінансових ринках; 3) розквітом фінансового інжинірингу, що сприяє поширенню фіктивних капіталів та інформаційних технологій, уможливорює стрімке зростання обсягів, провокує виникнення «фінансових бульбашок»; 4) посиленням інтеграційних зв'язків національних фінансових ринків та їх стрімким перетворенням на єдиний світовий фінансовий простір з відповідною модифікованою конфігурацією світової фінансової архітектури⁴²³. Надзвичайна динамічність цих явищ призвела до суттєвого відриву фінансового сектора від реального, зменшення продуктивних інвестицій на користь спекулятивних, що вкрай неоднозначно вплинуло на формування фінансового простору.

⁴²¹ Oman C. The Policy Changes of Globalization // Policy Brief. № 11. Paris: OECD, 1996. P. 5.

⁴²² Дзюблюк О. В. Глобалізація фінансової сфери економіки та її вплив на розвиток банківської системи. *Формування єдиного наукового простору Європи та завдання економічної науки* : матеріали наук.-практ. конференції. Тези доп. (16–17 жовтня) / відп. ред. С. І. Юрій. Тернопіль, 2008. 327, [191] с.

⁴²³ Коваленко Ю. М. Економіка фінансового сектору : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2020. 320, [265] с.

Фінансовий простір України в умовах глобалізаційних і деглобалізаційних трансформацій

Уже з наведених визначень очевидний висновок, що рівень ефективності та динамізму національних та світової економік й загалом світогосподарських зв'язків безпосередньо детермінуються феноменом глобалізації. Між тим, отримання цілісного уявлення про зазначену детермінованість, що постійно зростає з теоретичних і практичних міркувань, здебільшого пов'язане з питанням реальних переваг і вад глобалізації для стратегії суспільного розвитку і соціально-економічних трансформацій. Саме з цим і пов'язана неоднозначність ставлення до глобалізації – від повного схвалення до вкрай критичної оцінки стосовно її ролі, що широко представлена в наукових працях. Водночас існують й інші підходи та рішення з тим, щоб вийти з подібних рамок обмежень.

У зв'язку з цим одне із завдань дослідження – передати складність і різноманітність форм впливу глобалізації на окремі сторони реальної дійсності, що вже було певною мірою здійснено у попередніх розділах цієї монографії. Наше подальше завдання – поглибити розуміння доцільності оновлення концептуальних підходів, особливо враховуючи сучасні реалії, які розгорнулися як у міжнародному, так і національному вимірах, для того, щоб сформувати фінансовий простір, зокрема України, адекватний не лише зазначеним реаліям, але й зорієнтованим на вимоги її майбутнього, сталого соціально-економічного розвитку, відповідним чином корегуючи всі складові соціально-економічної політики.

Досить показовими в контексті прихильників глобалізації, які сформували коло гіперглобалістів, є праці К. Огмае⁴²⁴. На його думку, глобалізація – це незворотна та нестримана сила ефективності і прогресу, що здійснюється успішними ТНК, спрямовується ринковим розвитком економіки через процеси дерегулювання і лібералізації. Невід'ємною рисою успіхів, як вбачає К. Огмае, є усунення перешкод з боку держави: ера «держави-нації» завершується, вони повинні уступити місце «державі-регіону». Пояснення цьому вбачається у тому, що «національні держави перестали бути важливими суб'єктами, що зайняті питаннями господарського розвитку. В економіці без кордонів такими суб'єктами стають регіональні держави, тобто географічні одиниці... Це природні економічні зони. Вони можуть включатися у кордони конкретних держав, а можуть і ні. Має значення у цьому

⁴²⁴ Ohmae R. Putting Global Logic First. *Harvard Business Review*. 1995. Jan. P. 120.

випадку лише те, що кожна з них володіє набором ключових ресурсів для підвищеної участі в глобальній економіці»⁴²⁵.

Можна віднайти ряд аргументів, що спростовують подібне категоричне бачення перспектив національних держав, зокрема й зарубіжними науковцями, що буде представлено далі. Тут лише зазначимо, що саме на фундаменті спростування спадаючої ролі держави переважно і формується коло вчених, які відкидають власне існування глобалізації. Так, П. Гірет і Г. Томсон у їх праці «Глобалізація під питанням»⁴²⁶ наголошують, що глобалізація не тільки не новий феномен, оскільки вже на початку ХХ ст. були навіть інтенсивніші переміщення товарів, капіталів та людей через кордони, але вона також має певні обмеження у світовому масштабі. Йдеться про те, що більшість міжнародних потоків концентруються у чітко визначених регіонах, а міграція капіталів також спостерігається переважно в групі промислово розвинених країн. Щодо ТНК як рушія глобальних процесів та основи глобальної системи, то вони теж прив'язані до своїх «материнських» країн. Тобто фактично має місце перебільшення масштабів глобалізації, а відтак для окремих держав зберігається можливість обирати власний шлях розвитку. Очевидно, що саме цим й окреслюється проблема співвідношення наднаціонального і національного рівнів забезпечення стабільного економічного зростання, що має виключне значення загалом для життєзабезпечення держав у поточному і майбутньому вимірах.

У такому контексті, повертаючись до ролі національних держав, варто навести висновок, зроблений Д. Гелдом, згідно з яким «... усі очевидні атрибути сучасної глобалізації жодним чином не лише не спростовують національну державу.... Навпаки, в усіх зазначених сферах (політика, економіка, військові сфери, міграція, культура і екологія – *перелічено авторами*), в ключових аспектах держава стала ще активнішою, хоча форми і методи цієї активності відрізняються від усіх попередніх епох»⁴²⁷.

На тлі наведених позицій одне з основних завдань вбачаємо у тому, щоб передати складність та різноманітність ролі і форм впливу глобалізації з метою отримання інформації, яка може бути використана

⁴²⁵ Ohmae R. Putting Global Logic First. *Harvard Business Review*. 1995. Jan. P. 120.

⁴²⁶ Hirst H. and Thompson G. *Globalization is Question*. Cambridge: Polity Press, 1996. P. 114.

⁴²⁷ Held d. et al. *Global Transformations*. Cambridge: Polity Press, 1999. С. 436, 437.

Фінансовий простір України в умовах глобалізаційних і деглобалізаційних трансформацій

для характеристики проблемних ситуацій та шляхів їх вирішення з тим, щоб з'ясувати доцільність і можливість виходу з подібних, неоднозначних та категоричних обмежень. Для України це пов'язано з важливістю знайти своє оптимальне місце в процесах глобалізації шляхом врахування, з одного боку, сутності іманентних глобалізацій внутрішніх ознак та наслідків, а з іншого – об'єктивної реальності, яка у новій якості здійснює вплив на зміни в процесах реалізації її потенціалу, зокрема через військові дії росії.

Пошуки відповідей на ці питання вимагають цілісного уявлення про глобалізацію та її окремі форми, зокрема фінансову, що, як зазначалося вище, вимагають чіткого з'ясування її переваг та недоліків для досягнення поставлених цілей. У цьому зв'язку являють собою інтерес такі висновки науковців. Так, щодо переваг, то в найбільш узагальненому вигляді вважається, що глобалізація як процес «...виводить цивілізацію на більш високий рівень розвитку із системною інтернаціоналізацією умов і сфер людської життєдіяльності, включаючи політичні, економічні, соціальні, екологічні, науково-технологічні та інші складові»⁴²⁸.

Щодо недоліків, також в узагальненому формулюванні зазначається, що глобалізація – це складне переплетіння цілого ряду процесів, які розвиваються суперечливо або навіть у протилежних напрямках⁴²⁹. Конкретними виявами цього називають поглиблення розшарування країн, регіонів, окремих суб'єктів господарювання за різними ознаками. «Як наслідок, зростає поляризація країн з високими доходами, де досягаються певні успіхи в розбудові соціальної держави, та країн, де система соціального захисту не охоплює всі верстви населення, які потребують термінової соціальної допомоги». Далі зроблено висновок, що «...розглядаючи питання про подальші шляхи розвитку, є необхідність повніше враховувати загально-цивілізаційні закономірності, ресурси, нові тенденції глобального, регіонального та локального розвитку». Така потреба стає ще більш нагальною, тому що «система міждержавних взаємовідносин, яка протягом останніх десятиліть

⁴²⁸ Діденко Н. Г. Інтеграція та інтернаціоналізація світового простору в умовах фінансової цивілізації *Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей* : матеріали V Міжнародних філософсько-економічних читань, 28–29 травня 2012 року, Ірпінь / редколегія : відп. секретар З. С. Скринник. Львів, 2012. 617, [103] с.

⁴²⁹ Гідденс Е. Нестримний світ, як глобалізація перетворює наше життя. К. : Альтерпрес, 2004. 100, [29] с.

забезпечувала розвиток та надавала гарантії безпеки для більшості країн, вже не відповідає реаліям сьогодення. Це, зокрема, засвідчує хвиля акцій громадського протесту (аж до збройних конфліктів), що розгортається у світі, недостатня спроможність існуючих міжнародних інститутів ефективно вирішувати питання подолання поточних загроз та гарантування міжнародної безпеки»⁴³⁰.

Визнаючи глобалізацію «реальним процесом інтернаціоналізації економіки і народів», одночасно зазначається, що «...під впливом вільної конкуренції і руху капіталів приховується влада «глобальних гравців» (ТНК, СОТ, МВФ, Світового банку, НАТО, країн «великої вісімки, Федеральної резервної системи США тощо), які прямо або опосередковано підкорюють своєму впливу держави, економіки з їх фінансовими секторами, політичне і культурне життя, міжнародні організації». Підсумовуючи, зазначимо, що «найбільш реалістичним варіантом розгортання подій є гальмування темпів розповсюдження фінансової глобалізації доки не буде розроблено заходи щодо блокування її негативних наслідків»⁴³¹. Наведене повністю корелює із визначенням глобалізації економіки як процесу трансформації розрізнених національних господарств в інтегровану світову економіку та її іншим визначенням як широкомасштабної гри інтересів, гри ризикованої й конфліктної. Зроблений висновок, що «деякі народи і країни можуть мати більше користі від цієї гри, інші – менше, а деякі зовсім програють у великих перетвореннях на межі століть», а також констатацією того, що глобалізація «...є історичним процесом, що пов'язаний із поступовим руйнуванням національного державного суверенітету під тиском міжнародних капіталів, корпорацій, управлінських структур тощо, які взаємодіють між собою і державами світу»⁴³².

На тлі зазначених переваг і недоліків виникають чинники, що особливо чутливо реагують на розгортання нових тенденцій у процесах глобалізації. Так, як зазначає І. Піляєв, «війна в Україні стала черговим потужним фактором («чорним лебедем»), що засвідчує кризу

⁴³⁰ Діденко Н. Г. Інтеграція та інтернаціоналізація світового простору в умовах фінансової цивілізації. *Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей* : матеріали V Міжнародних філософсько-економічних читань, 28–29 травня 2012 року, Ірпінь / редколегія : відп. секретар З. С. Скринник. Львів, 2012. 617, [101–109] с.

⁴³¹ Коваленко Ю. М. Економіка фінансового сектору : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2020. 320, [270] с.

⁴³² Там само. С. 269.

Фінансовий простір України в умовах глобалізаційних і деглобалізаційних трансформацій

глобалізації у неоліберально-глобалістському її тлумаченні як процесу всесвітньої економічної, політичної та культурно-ціннісної інтеграції і уніфікації...». Це спонукає автора до аналізу основних трендів трансформації глобалізаційних процесів у контексті наслідків повномасштабного російського вторгнення в Україну⁴³³. Тобто йдеться не просто про подальше розгортання процесів глобалізації, а про її трансформацію, основними трендами якої визнано такі: 1) суцільна політизація; 2) розпад спільного нормативно-правового, зокрема правозахисного, простору і нормативно-ціннісного порядку: стратегічна автономізація ключових акторів світової політики й економіки (США разом з англо-саксонськими країнами, ЄС, Китаю), ізоляція і самоізоляція росії від ряду ключових інституцій («стовпів») європейського і світового порядку постбіполярної доби; 3) тінізація міжнародної торгівлі; 4) виграш компаній енергетичного сектору порівняно з компаніями у сфері високих технологій; 5) тренд до створення альтернативної нинішньої, як би паралельної, міжнародної валютно-фінансової системи. Загроза біфуркації світового економічного і фінансового простору⁴³⁴.

Саме у форматі наведених висновків можна стверджувати про особливу актуалізацію проблеми пошуку Україною оптимального місця в процесах глобалізації, що виявляє свою недосконалість у нових реаліях та про складність вирішення цієї проблеми.

Як свідчить практика, останніми десятиріччями принципово змінюється співвідношення матеріальної та нематеріальної, або цифрової складової економіки, збільшується розрив у рівнях технологічного прогресу в постіндустріальних країнах і країнах, що розвиваються. Це, відповідно, поглиблює диференціацію у рівнях доходів та якості життя загалом, особливо в умовах форс-мажорних обставин, в яких опинився світ, зокрема, під час поширення пандемії та обставин несподіваного характеру, а саме вторгнення росії на територію України. На фоні ряду якісних змін у процесах глобалізації особливого значення набуває їх поєднання із зародженням у різних країнах тренду деглобалізації. Останні посилюються політичним впливом держав із застосуванням політики економічного та технологічного протекціонізму, витончених правил гри й інструментів для здобування ринкових

⁴³³ Піляєв І. С. Трансформація глобалізаційних процесів у контексті наслідків повномасштабного російського вторгнення в Україну. *Економіка України*. 2022. № 7. С. 3–20.

⁴³⁴ Там само. С. 5.

переваг на високотехнологічних і фінансових ринках, здатних відкрити ширші можливості для залучення зовнішніх джерел фінансування й покриття інноваційних ризиків. З огляду на це розуміння вирішальною для оцінки й окреслення перспектив означених процесів є потреба розгляду їх поєднання як методологічного ключа, здатного повніше пояснити розвиток багатьох системних явищ та їх значення для суспільного розвитку. Відповіді на ці питання зі свого боку детермінують обсяги, структуру і властивості фінансового простору як ресурсного забезпечення такого розвитку.

У наступних параграфах цього розділу буде продовжено пізнання прикладання процесів деглобалізації до протікання глобалізаційних процесів та явищ. У цьому випадку лише обмежимося сутнісно-функціональним змістом та можливостями деглобалізаційних процесів як новітньої течії прояву і вирішення економічних суперечностей.

Одним із свідчень та одночасно наслідком деглобалізації можна розглядати ситуацію, яку І. Піляєв характеризує як розпад спільного нормативно-правового, зокрема правозахисного, простору і нормативно-ціннісного порядку. Більш конкретно зазначається про стратегічну автономізацію «...ключових акторів світової політики та економіки (США разом з англо-саксонськими країнами, ЄС і Китаю). Усі ці держави дедалі більше розглядають свою участь у процесі глобалізації з позицій «стратегічної автономії»⁴³⁵. Як приклад зазначається, що якщо у СОТ була «епоха гіперглобалізації, то тепер вона остаточно минула»⁴³⁶.

Посилаючись на зарубіжні джерела, І. Піляєв, наводить такі аргументи: 1) «автономні стратегії ЄС і пост-Brexit Великої Британії щодо повороту на Схід, у яких наголошується на пріоритетному значенні для них всебічного, зокрема торговельного, інвестиційного і технологічного, співробітництва з країнами Індонезійсько-Тихоокеанського регіону, за підтримання багатогранних, проте обумовлених геостратегічним суперництвом і відмінністю базових цінностей, відносин з Китаєм; 2) створення у вересні 2021 року оборонного блоку AUKUS за участю Австралії, Великої Британії та США з метою стримування

⁴³⁵ Піляєв І. С. Трансформація глобалізаційних процесів у контексті наслідків повномасштабного російського вторгнення в Україну. *Економіка України*. 2022. № 7. С. 6.

⁴³⁶ URL : <https://borderlex.net/2022/05/11/perspectives-there-is-no-crisis-of-globalisation-but-governments-might-create-one/>

Китаю з одночасним витисненням Франції із зони впливу в Індо-Тихоокеанському регіоні; 3) розбудова Китаєм альтернативних багатосторонніх банків розвитку і геостратегічних інфраструктурних ініціатив (проектів)»⁴³⁷.

На цих положеннях зроблений висновок, що «... фактично російсько-українська війна спричинила розпад спільного нормативно-правового, зокрема правозахисного, простору, що склався в Європі й світі після завершення «холодної війни». А це сформувало потужний негативний вплив на діловий, зокрема інвестиційний клімат не лише в росії, а й у глобальному вимірі»⁴³⁸, що можна вважати й свідченням прояву деглобалізаційних процесів.

У такому контексті покажемо, що: «Китай, який на початку 2022 року взяв головування в БРІКС, має прийняти у себе його 14-й саміт наприкінці цього року. Темою саміту декларуються «формування високоякісних партнерських відносин і проголошення нової ери розвитку», що на практиці може втілитися в роздвоєння (біфуркацію) світової валютно-фінансової системи на дві частини – східну, де пануватиме Китай, і західну, де і далі пануватиме доллар»⁴³⁹.

Між тим, на тлі цих фундаментальних ознак глобалізації не можна обійти увагою й критичне відношення до процесів глокалізації та регіоналізації, які протистоять процесам інтеграції та інтернаціоналізації як основи глобалізації. Зокрема, існує думка, що «...преференційний» режим, що встановлюється країнами-учасницями для розвитку взаємовигідного співробітництва, одночасно дискримінує інші країни. Тому «регіоналізація» світового інтеграційного процесу, розсмикуючи його по різних квартирах і економічно ці квартири виділяючи, не усуває бар'єрів на шляху глобальної інтеграції, а лише змінює їх просторову конфігурацію, тому виникає питання про те, чи є континентальні регіони відносно закритими чи відкритими, чи не відбувається їх поступова зовнішня лібералізація, тобто наскільки ідеї нового регіоналізму адекватні дійсності»⁴⁴⁰.

⁴³⁷ Піляєв І. С. Трансформація глобалізаційних процесів у контексті наслідків повномасштабного російського вторгнення в Україну. *Економіка України*. 2022. № 7. С. 7.

⁴³⁸ Там само. С. 9.

⁴³⁹ Там само. С. 17.

⁴⁴⁰ Ніколаєв Є. Об'єднуючий регіоналізму. URL : <http://politiik.org.ua>

У цьому контексті звертає увагу й припущення, що «...цілком імовірно, що цей негативний тренд (перспективи зростання і капіталізація транснаціональних високотехнологічних компаній – уточнено нами – С.О.) буде значною мірою компенсовано завдяки посиленню системної державної і міждержавної (союзної) підтримки оборонного та інших стратегічних секторів економіки в країнах, що відчують пряму загрозу національній безпеці від наслідків російської агресії⁴⁴¹.

Отже, концептуалізується проблема співвідношення глобального і локального чинників, що рухають суспільний розвиток. Очевидно, що з огляду на існуючі переваги глобалізації, стоїть завдання, з одного боку, підвищення позицій України у глобальному світі, а з іншого – мінімізації негативних наслідків глобалізації. Загалом, на нашу думку, це означає врівноваження, пошук відповідного балансу між глобалізаційними та деглобалізаційними процесами. Його досягнення призведе до зниження накопичення системних ризиків, забезпечуючи тим самим цілісність фінансового простору та його внесок у післявоєнне відновлення і подальший стабільний розвиток України. Це повністю корелює зі словами лауреата Нобелівської премії з фізики Денеша Габора: «Майбутнє не можливо передбачити, але його можливо створити». З огляду на ці положення важливо повернутися до потенціалу феномена деглобалізації з урахуванням, з одного боку, сутності іманентних їй проблем, а з іншого – об'єктивної реальності, яка по-новому здійснює вплив на зміни в пізнанні та реалізації її наукового і практичного багажу.

Підвищений інтерес до деглобалізації спостерігався вже в останні десятиліття XIX ст. Так, П. Байрох зазначав про поворот протекціоністської торгової політики в Європі вже з кінця 1870-х років. Дж. Уільямсон у кінці свого Послання Президента до Асоціації економічної історії припустив, що глобалізація кінця XIX століття могла «посіяти власне знищення», створюючи як переможців, так і переможених⁴⁴². Це припущення розвивали й такі автори, як К. О'Рурк⁴⁴³,

⁴⁴¹ Піляев І. С. Трансформація глобалізаційних процесів у контексті наслідків повномасштабного російського вторгнення в Україну. *Економіка України*. 2022. № 7. С. 18.

⁴⁴² Bairoch P. European Trade Policy, 1815–1914. URL : <https://www.semanticscholar.org/paper/European-trade-policy%2C>

⁴⁴³ O'Rourke K. The European Grain Invasion, 1870–1913. *Journal of Economic History*.

Фінансовий простір України в умовах глобалізаційних і деглобалізаційних трансформацій

Е. Тіммер⁴⁴⁴, Дж. Вільямсон⁴⁴⁵, Т. Хаттон⁴⁴⁶. Підвищений інтерес до процесів деглобалізації підтверджується також науково-прикладними дослідженнями вітчизняних вчених, зокрема: О. Довгаль, Г. Довгаль⁴⁴⁷, Н. Казакової, А. Старостіної, О. Каніщенко⁴⁴⁸ та інших.

На тлі світової кризи 2007–2009 рр. частота звернень до поняття деглобалізації зросла, а справжній сплеск інтересу до цієї теми стався 2017 року після того, як до влади в США прийшов Д. Трамп, а криза євроінтеграції призвела до перемоги на референдумі прихильників виходу Великобританії з ЄС. 2019–2020 рр. у зв'язку з посиленням тенденцій політичної та економічної конфронтації між державами, а також поширенням пандемії коронавірусу, що паралізувала туризм і трудову міграцію, популярність теми деглобалізації досягла пікових значень (рис. 3.1).

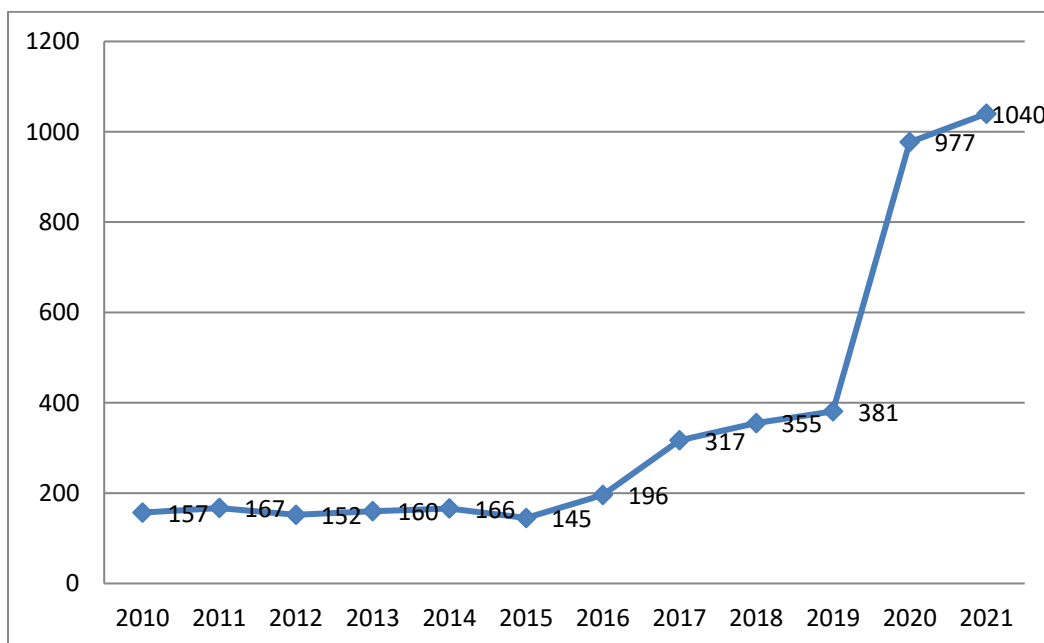

Рисунок 3.1 – Частота вживання поняття «деглобалізація» в наукових працях, врахованих у базі даних Google Scholar (за період до 01.12.2020 включно)

⁴⁴⁴ Timmer A. S., Williamson J. G. Immigration Policy Prior to the 1930s: Labor Markets, Policy Interactions, and Globalization Backlash. *Population and Development Review*. 1998. Vol. 24 (4).

⁴⁴⁵ Williamson J. G. Globalization and Inequality, Past and Present. World Bank Research Observer.

⁴⁴⁶ Hatton T. J., Williamson J. G. The Age of Mass Migration: Causes and Economic Impact. New York and Oxford: Oxford University Press.

⁴⁴⁷ Dovgal O. A., Dovgal G. V. Deglobalization trends in modern world trade in conditions of instability. *Bulletin of Kharkiv National University named after V. N. Karazin. Series "International relations. Economy. Local studies. Tourism"*. 2016. Issue 5. P. 19–26.

⁴⁴⁸ Starostina O., Kanishchenko O. Contradictory ways of economic globalization. *Ukraine economy*. 2008. № 5.

Отже, незважаючи на зростаючу кількість наукових праць, присвячених проблемам деглобалізації, немає достатніх підстав стверджувати, що зазначена проблематика досліджена повною мірою та має стійкі практичні застосування. У контексті економічних досліджень, напрям деглобалізації містить значний потенціал для її врахування (повного або часткового) в економічній політиці, що, зі свого боку, потребує відображення об'єктивного впливу деглобалізаційних процесів на всі сфери життєдіяльності.

Деглобалізація, як новітня течія економічних суперечностей, відображає ідею дискредитації «сценаріїв» сучасної глобалізації, як такої, що спричинила економічний колапс, поставивши у скрутні умови національні держави. Фактично йдеться про закінчення глобалізаційної ери у сучасному її вигляді та про потребу вдосконалення економічних стратегій на локальному та національному рівнях. Так, американський дослідник У. Белло⁴⁴⁹ позиціонує такий підхід, як нову можливість у пошуках альтернативних шляхів соціально-економічного розвитку. У його розумінні деглобалізація є комплексною економічною парадигмою та повноцінною альтернативою неоліберальній економічній ідеології.

Критичний аналіз ідеї перманентного економічного зростання міститься і в роботах сучасного чеського економіста та філософа Т. Седлачека, який дійшов висновку, що таке зростання є показником економічних систем, які втратили мету для розвитку. Як дієву альтернативу він пропонує відшукати такий темп економічного розвитку, який країна здатна утримувати, тобто зважати на потребу обмеження економічного зростання – оскільки «капіталізм і демократія можуть існувати й без зростання»⁴⁵⁰.

Можна навести ряд підтверджуючих доказів прояву деглобалізації з боку як демократій, так і авторитарних держав. Так, під час останніх виборчих кампаній у США та Німеччині зміна клімату (гостра міжнародна проблема) обговорювалася як національний виклик, а зусилля щодо її пом'якшення та адаптації характеризували як національні можливості. У Китаї така глобалізована інфраструктура, як інтернет, значно обмежена та переформатована як інструмент, який

⁴⁴⁹ Walden Bello The virtues of deglobalisation. Foreign Policy in Focus (c), IPS. URL : <https://www.tni.org/es/node/11276>

⁴⁵⁰ Sedlacek T. Economics of good and evil. In the footsteps of human quests: from Gilgamesh to the financial crisis. Sary Lev Publishing House. 2017. С. 473.

Фінансовий простір України в умовах глобалізаційних і деглобалізаційних трансформацій

жорстко контролюється комуністичною партією, а «великий бренд-мауер» перетворює вільний потік інформації на неймовірно ефективний метод політичного нагляду та контролю.

Хоча саме політики все частіше намагаються сформулювати відповідний баланс між глобальними та локальними рішеннями, проте частіше йдеться про дисбаланс з економічних напрямів. Постає завдання брати на себе відповідальність та вирішувати питання, наскільки потрібно обмежити або полегшити міжнародну торгівлю товарами та послугами; яким чином конкуруючі, іноді ворожі держави та нації, можуть подолати глобальну проблему зміни клімату та якою мірою реагування на надзвичайні ситуації у сфері охорони здоров'я повинні керуватися міжнародними організаціями.

Світовий досвід свідчить про падіння обсягів глобальної торгівлі в період між Першою світовою і початком Другої світової воєн, а падіння співвідношення експорту до ВВП становило з пікового значення 16 % 1913 року до трохи більше 6 %. Як сформулював Джон Мейнард Кейнс⁴⁵¹, це стало результатом «проектів і політики мілітаризму й імперіалізму, расового і культурного суперництва, монополій, обмежень і винятків».

Проте деглобалізація сьогодення почалася внаслідок інших факторів. Насамперед були споруджені нові протекціоністські бар'єри, хоча й не в таких масштабах, як 1930 року. Торговельні обмеження, введені адміністрацією президента США Дональда Трампа після 2017, в цілому виявилися порівняно обмеженими і спрямованими переважно на Китай. З початку 1990-х і до недавнього часу світ спостерігав за економічною «конвергенцією»: бідні країни нарешті (через 200 років) почали наздоганяти багаті⁴⁵².

Незважаючи на те, що поточні торгово-економічні проблеми країн, що розвиваються, тісно пов'язані з нинішньою слабкістю попиту у зв'язку з епідемією; обмеження у торгівлі, з якими стикаються ці країни, є результатом більш системних проблем.

Варто зазначити, що до пандемії співвідношення глобального товарного експорту до ВВП почало знижуватися вперше після Другої світової війни, скоротившись з 2008 року майже на 5 процентних

⁴⁵¹ Free Trade Deal Boosts Africa's Economic Development. The World Bank. URL : <https://www.worldbank.org/en/topic/trade/publication/free-trade-deal-boosts-africa-economic-development>

⁴⁵² Wallace J., Kornprobst M. What is deglobalization? Chatham House, The Royal Institute of International Affairs, 2021.

пунктів – приблизно до 20 % 2022 року. Зростання торгівлі країн, що розвиваються, знижувалося і в період до пандемії – 2020–2021 роках. Рівень обмежених імпорту-заходів у країнах G20, які є основними торговими партнерами країн, що розвиваються, різко зріс із травня 2018 року.

Пандемія COVID-19 ще більше посилила торгові обмеження та протекціоністські тенденції. З метою збереження систем охорони здоров'я та забезпечення життєво важливими товарами потрібно було прийняти безліч нових торгових заходів. У період з 2019 до 2020 рр. 60 % нових торгових заходів, реалізованих країнами G20, були пов'язані з пандемією. Проте лише 30 % з них становили заборони на експорт медичних товарів, включаючи апарати штучної вентиляції легень, хірургічні маски, рукавички, ліки та дезінфікуючі засоби, а також обмеження експорту продуктів харчування для підтримки внутрішніх продовольчих ринків. Інша частина торгових заходів була спрямована на закріплення захисту власного виробника.

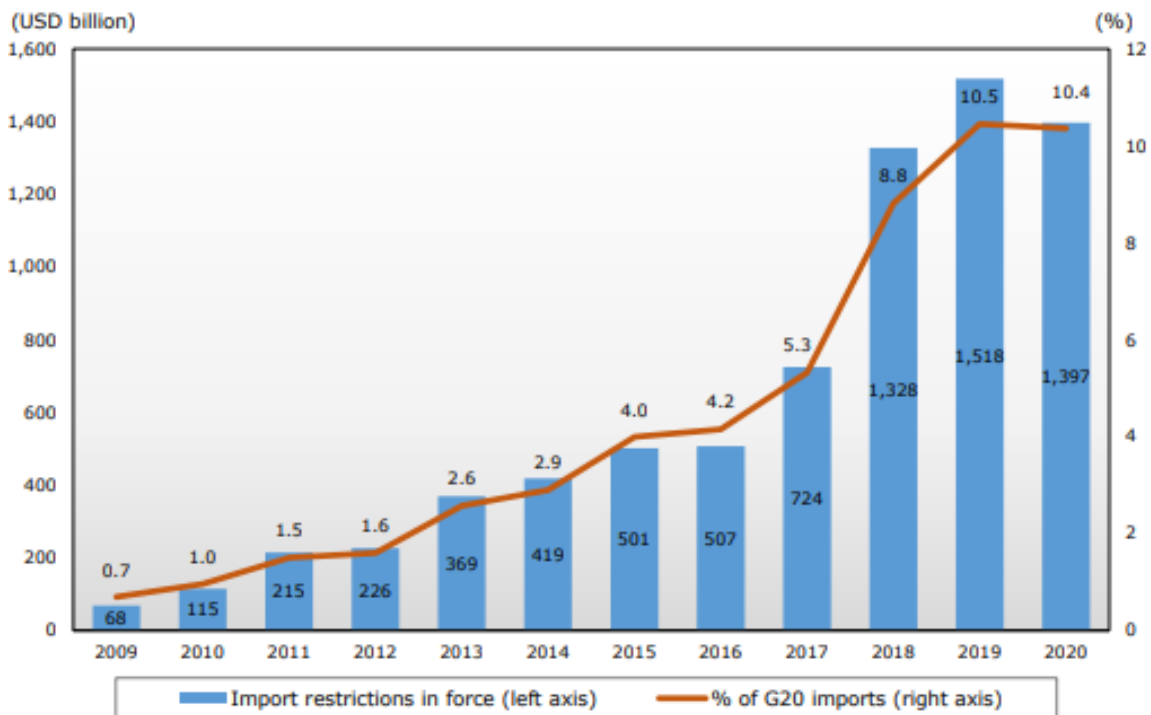

Рисунок 3.2 – Динаміка зростання обмежувальних заходів імпорту торгівлі країнами G-20⁴⁵³

⁴⁵³ Report on G-20 trade measures. World Trade organization. URL : https://www.wto.org/english/news_e/news21_e/trdev_28oct21_e.htm

Фінансовий простір України в умовах глобалізаційних і деглобалізаційних трансформацій

Загалом із початку пандемії було вжито 144 заходи щодо торгівлі в цілому, а також щодо торгівлі товарів реалізованих економіками G20 (табл. 3.1), 12 заходів (73 %) мали характер, що сприяють торгівлі, а 39 (27 %) можна вважати обмежувачами для торгівлі. Обмеження на експорт становили 95 % усіх зафіксованих обмежувальних заходів.

В умовах дедалі більшої нестабільності світової економіки в країнах посилюється тенденція регіональної інтеграції. Зокрема, спостерігається посилення економічних тенденцій, що існували раніше, до зниження виробничої, комерційної та технологічної взаємозалежності між основними економіками світу, а також зростаюче значення геополітики, національної безпеки та зниження значущості прийняття багатосторонніх рішень. В Африці вже розпочала роботу Африканська континентальна зона вільної торгівлі (AfCFTA) – найбільша зона вільної торгівлі у світі, яка об'єднає 1,2 мільярда людей із сукупним ВВП близько 2,2 трильйона доларів⁴⁵⁴.

Таблиця 3.1 – Торгові обмеження при COVID-19 та заходи, пов'язані з торгівлею

	Facilitating	Phased out	Restrictive	Phased out	Total
Import	62	15	0	0	62
Export	31	3	37	20	68
Other	12	2	2	1	14
Total	105	20	39	21	144

Джерело:⁴⁵⁵.

Одна з цілей регіональної інтеграції – захистити економіку від коливань попиту та пропозиції за межами регіону. Об'єднання у межах великого регіонального блоку також зміцнить позиції кожної країни у процесі переговорів із великими ринками. Регіональна інтеграція здатна сприяти зростанню та диверсифікації експорту. Диверсифікація йде поряд зі зміцненням виробничого потенціалу. Отже, метою AfCFTA є також стимулювання промислового розвитку та переорієнтування ланцюжків поставок у бік регіону.

⁴⁵⁴ Free Trade Deal Boosts Africa's Economic Development. The World Bank. URL : <https://www.worldbank.org/en/topic/trade/publication/free-trade-deal-boosts-africa-economic-development>

⁴⁵⁵ Report on G-20 trade measures. World Trade organization URL : https://www.wto.org/english/news_e/news21_e/trdev_28oct21_e.htm

Подібна стратегія стає все більш актуальною в контексті можливого скорочення або переструктурування глобальних виробничо-збутових ланцюжків, викликаних ескалацією торгових суперечок, що посилюються пандемією, між великими економіками. Частка глобальних виробничо-збутових ланцюжків у світовій торгівлі значно зросла в 1990-х та на початку 2000-х років, але в останнє десятиліття не змінювалася або навіть знизилася. У поточній ситуації не зрозуміло, як глобальні виробничо-збутові ланцюжки зміняться зі зниженням ризиків, пов'язаних із вірусом. Існує ймовірність серйозних змін, які не стосуватимуться сфери охорони здоров'я, оскільки економічні основи більшості глобальних виробничо-збутових ланцюжків усе ще зберігаються. Тобто регіональне економічне співробітництво може більшою мірою визначати торговельні відносини в майбутньому, оскільки посилюється його роль у відновленні економічних показників країн, що розвиваються.

Економічний колапс, викликаний пандемією 2020 року, та відновлення завдяки вакцинам 2021 року – це досвід, який отримали міжнародні центри фінансового ринку. Упродовж цього періоду центральні банки в країнах із розвиненою ринковою економікою загалом не мали жодних причин обирати різні шляхи політики. Але з цього року мають місце розбіжності. Адже очевидно, що після кризи можна очікувати, що економіка відреагує та справлятиметься зі своїми відповідними борговими тягарями по-різному. У подальшому шок цін на енергоносії, викликаний війною в Україні, посилив такі розбіжності: негативний вплив зазнали імпортери енергоресурсів, такі як Європа, Великобританія та Японія, тоді як реакція енергетично нейтральних країн, зокрема США, була більш прийнятною.

Деглобалізація, як кінцева епоха глобалізації, останнім часом суттєво активізувалася. Загалом серед її пікових передумов, про які вже частково йшлося, це: Brexit – 2016 рік; торгова політика президента Трампа – 2017 рік; активізація націоналізму – 2018 рік; пандемія – 2020 рік; війна в Україні – 2022 рік. Проте жодна з цих передумов не призвела до зниження світової торгівлі. Насправді, цього року світова торгівля досягла нового рекордного максимуму після постійного зростання протягом останніх шести років, незважаючи на короткий «V»-подібний збій у відповідь на карантинні заходи, викликані пандемією.

Фінансовий простір України в умовах глобалізаційних і деглобалізаційних трансформацій

Отже, досить необґрунтовано стверджувати, що деглобалізаційні процеси за своєю суттю є негативними, зважаючи на існування проблем, які найкраще вирішувати всередині країни. Пандемія COVID-19 ілюструє небезпеку покладатися на глобальні ланцюги поставок для основних медичних товарів, поставку мікрочипів, тоді як зміна клімату вимагає скорочення величезного вуглецевого сліду міжнародної торгівлі. Недоліки глобалізації призводять до появи невідомих світових монополій, таких як Amazon, яка отримала величезну користь від пандемії й посилення нерівності доходів як між країнами, так і всередині країн.

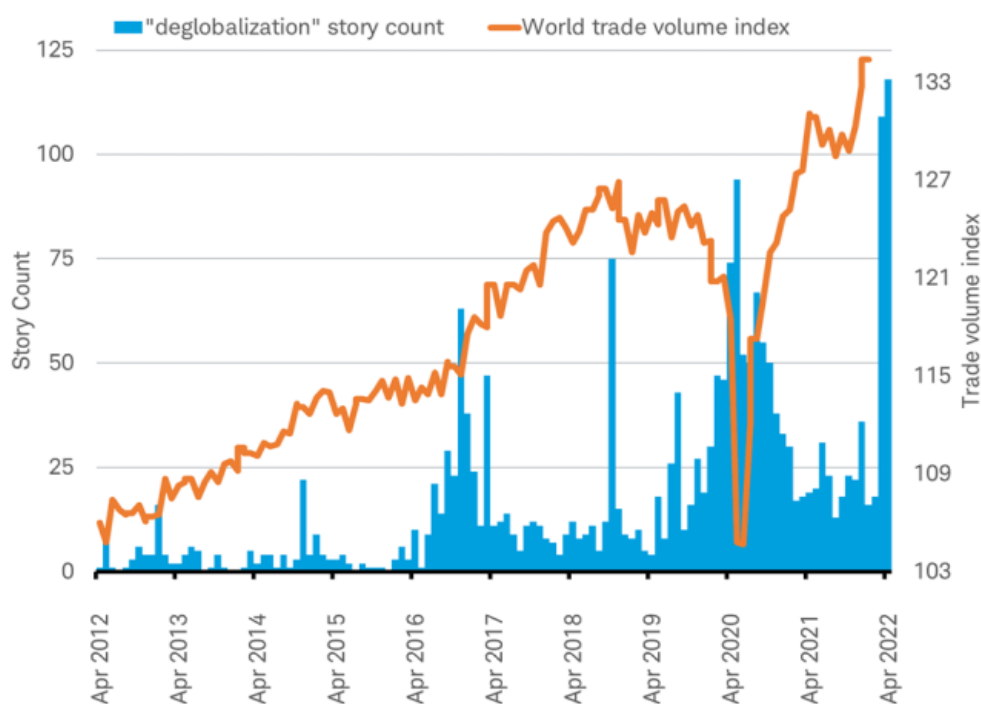

Рисунок 3.3 – Динаміка кореляції деглобалізаційних процесів з міжнародною торгівлею

Для переходу від «культу ефективності до ефективної економіки», що стоїть на порядку денному, відбувається й розгортання мети парадигми деглобалізації. По-перше, це вихід за межі економіки вузької ефективності, в якій ключовим критерієм є зниження собівартості одиниці продукції, не зважаючи на соціальну та екологічну дестабілізацію, яку здатен спричинити цей процес. По-друге, ефективна економіка активніше зміцнює соціальну солідарність, підпорядковуючи діяльність ринку цінностям справедливості, справедливості та спільноти, розширюючи сферу демократичного прийняття рішень. По-третє, парадигма деглобалізації стверджує, що модель «єдиного розміру для всіх», як-то неолібералізм або централізований бюрократичний соціалізм, є не

функціональною та дестабілізуючою. Натомість потрібно заохочувати різноманітність як це існує в природі. Дійсно, спільні принципи альтернативної економіки існують і вони значною мірою виникли в боротьбі проти провалу централізованого соціалізму й капіталізму та критичних роздумів над ними. Водночас ці принципи будуть конкретно сформульовані, залежатимуть від цінностей, ритмів і стратегічного вибору кожного окремого суспільства.

Війна в Україні розподілила світ на 2 частини. Це можна вважати в свою чергу поляризацією політичного блоку, поділом країн за критерієм політики «за» та «проти». Наслідки війни в Україні відобразатимуться не лише на її економіці, але й на всесвітній фінансовій системі. Накладання санкцій на лівову частку економіки росії спровокувало до пошуку країн-альтернатив, суттєво вплинуло на експортно-імпортні відносини між окремими країнами. Досить яскраво світ зіштовхнувся із проблемою тотальної залежності від обмеженості енергетичних ресурсів. Очевидно, що пошуки Європейськими країнами альтернатив здатні також засвідчувати деглобалізаційну складову й визначають подальшу долю тренду деглобалізаційних процесів.

Загалом російське вторгнення в Україну – це ще одне нагадування про те, що геополітика відіграє величезну роль у визначенні економічних відносин між країнами. Вторгнення зміцнило політичні та військові союзи, такі як НАТО, та економічні блоки, наприклад, між США та ЄС та між Китаєм та росією, прискоривши зсув у бік деглобалізації, можливо, навіть більшою мірою, ніж пандемія COVID-19.

Отже, ситуація, що склалася на фоні глобальної проблеми пандемії, а саме збільшення нерівності між різними верствами населення, збільшення безробіття, підвищення інфляції, відобразила зміни в економічній політиці. Уряди країн усе чіткіше розуміють, що внутрішні проблеми складно та навіть не завжди можливо вирішити через органи міжнародних інституцій та домовленості між країнами. Не можна в цьому випадку не згадати відоме єврейське прислів'я, що «лише біля свого столу можна бути повною мірою ситим», а також східне прислів'я, що «довіряти ви можете кому завгодно, але повністю розраховувати лише на себе». Тому ряд країн обережно віддають перевагу іншому напрямку економічної політики, який суттєво пришвидшує темпи прийняття протекціоніських обмежень. Ці тенденції продовжують розвиватися також під впливом військового вторгнення росії на територію України. Зазначений ланцюг подій зі свого боку спровокував посилення ролі регіональних інтеграцій – глокалізації.

Фінансовий простір України в умовах глобалізаційних і деглобалізаційних трансформацій

Загалом подібні зміни в економічній політиці повніше відображають зміни і в розумінні глобальних системних ризиків, один з яких простежується із такого бачення: «У глобалізованому світі національні межі держав стають прозорими внаслідок руху капіталу та інформації, в такій ситуації національні держави слабшають, перетворюючись на поступово зникаючу форму залежно від того, що державні кордони стають усе більш прозорими і позбавленими смислу, коли через них, практично без перешкод, йдуть потоки інформації і глобального капіталу»⁴⁵⁶. Звідси не втрачає своєї актуальності висловлена раніше позиція В. Сиденка про те, що «...найбільш важливою характеристикою перспективної національної моделі розвитку в умовах глобалізації буде не підпорядкування національної економіки глобальним економічним процесам, а активне використання переваг глобальної економіки для оптимізації умов ендегенного (внутрішньо обумовленого) національного економічного розвитку»⁴⁵⁷.

Отже, не відкидаючи потребу висвітлення та використання нових граней позитивного впливу глобалізації на національну динаміку, як об'єктивного шляху розвитку суспільних відносин, стоїть потреба реалізувати також й практичну основу розгортання категорії деглобалізація. За таких умов це сформує передумови для суттєвої концептуальної та функціональної трансформації розбудови фінансового простору, що розглядається нами як інтегрована галузь результату дії процесів глобалізації і деглобалізації у напрямі досягнення їх фундаментального балансу. Саме з позицій розгортання категорії деглобалізація у подальшому буде аналізуватися як окремі аспекти деяких економічних процесів, що здійснюють важливий вплив на формування фінансового простору.

⁴⁵⁶ Бек У. Что такое глобализация? / пер. с нем. 2001. 304 с.

⁴⁵⁷ Сиденко В. Р. Глобалізація та економічний розвиток. Том 1. К. : Фенікс, 2008. 376, [299] с.